

Кислова О.М., канд. соціол. наук, доц., доцент кафедри методів соціологічних досліджень соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61122, Україна, email: olga.kyslova@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>,

Ніколаєвська А.М., канд. соціол. наук, доц., доцент кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61122, Україна, email: alla.nikolaievska@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7705-9671>

ПІДЛІТКОВА СЕКСУАЛЬНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій, що характеризують статеve життя сучасної підліткової молоді на прикладі українських старшокласників. Представлено огляд наукових підходів до дослідження статевого життя на Заході та в сучасній Україні, зокрема соціологічні студії сексуальної поведінки молоді. Автори звертають увагу на певні наслідки “сексуальної революції” щодо впливу на сферу сексуального здоров’я (ВІЛ/СНІД; інфекції, що передаються статевим шляхом; підліткові аборти, сексуальне насильство тощо). Аналіз особливостей, притаманних сучасній сексуальній поведінці підлітків (частота сексуальних контактів; кількість статевих партнерів; вікові та гендерні особливості сексуальної поведінки респондентів), ґрунтується на результатах трьох репрезентативних соціологічних досліджень серед школярів Харкова та Харківської області (1999 р. та 2013 р.) й чотирьох регіонів України (2021 р.). Ці дослідження були здійснені соціологами Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та Соціологічною асоціацією України. Аналізувалися такі характеристики соціальної поведінки, як “вік сексуального дебюту”, динаміка змін цього індикатора за даними українських і західних соціологів. Описані деякі негативні наслідки раннього статевого життя (порушення статевого розвитку, психічні розлади, інфекції, що передаються статевим шляхом, підліткові небажані вагітності, підліткова проституція тощо). Приділено увагу питанням системного статевого виховання та сексуальної освіти підлітків для збереження репродуктивного та сексуального здоров’я. Автори аналізують роль батьків, освітнього процесу в середній школі та програм статевого виховання у формуванні навичок безпечної статевої поведінки й відповідального ставлення підлітків до свого здоров’я та здоров’я близьких.

Ключові слова: сексуальність, сексуальне здоров’я, підліткова сексуальність, статеve життя підлітків, сексуальний дебют, сексуальна освіта.

Kyslova O.M., PhD. (Sociology), Associate Professor, department of methods of sociological research, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, Ukraine, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>,

Nikolaievska A.M., PhD. (Sociology), Associate Professor, department of sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, Ukraine, email: alla.nikolaievska@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7705-9671>

ADOLESCENT SEXUALITY AND PROBLEMS OF SEX EDUCATION IN UKRAINE

The article dwells on analysing the main trends characterizing the sexual life of modern teenagers using the example of Ukrainian high school students. The authors present an overview of scientific

© Кислова О.М., Ніколаєвська А.М., 2023

approaches to the study of sexual life, in particular, sociological studies of the sexual behaviour of young people in the West and modern Ukraine. The paper draws attention to some of the consequences of the "sexual revolution" regarding the impact on sexual health (HIV/AIDS; sexually transmitted diseases; teenage abortions, sexual violence, etc.). The analysis of features inherent in the modern sexual behaviour of adolescents (frequency of sexual contacts; the number of sexual partners; age and gender characteristics of sexual behaviour of respondents) is based on the results of three representative sociological studies among schoolchildren in Kharkiv and Kharkiv region (1999 and 2013) and four regions of Ukraine (2021). Sociologists of V.N. Karazin Kharkiv National University and the Sociological Association of Ukraine carried out these studies. Such characteristics of social behaviour as "age of sexual debut" and the dynamics of changes of this indicator were analyzed based on the data of Ukrainian and Western sociologists. Some negative consequences of early sexual life are described (sexual development disorders, mental disorders, sexually transmitted diseases, unwanted teenage pregnancies, teenage prostitution, etc.). Attention is paid to issues of systematic sexual education and sexual enlightenment of adolescents to preserve reproductive and sexual health. The authors analyze the role of parents, the educational process in school, and sexual education programs in the formation of safe sexual behaviour skills and a responsible attitude of adolescents to their health and the health of loved ones.

Keywords: *sexuality, sexual health, teenage sexuality, teenage sexual life, sexual debut, sexual education.*

Сексуальність пронизує всі виміри нашого життя, вона органічно “вмонтована” в “тіло” людського буття. З цього приводу Е. Берн свого часу писав: “...Секс – матриця для найбільш живих взаємодій будь-якого роду: обіймів і сварок, спокушань і відступів, творень і лиха. Крім того, це засіб і для роботи, замітник будь-яких ліків і цілитель багатьох хвороб. Він може служити розвазі, задоволенню та екстазу. Він пов’язує людей узами романтики, вдячності й любові. І він створює дітей. Для людського життя й людського кохання, все це – те, що він осягає, й те, що є його цілями” [1, с. 21].

М. Фуко, здійснивши історико-культурний та філософський аналіз сексуальності, дослідив її появу як дискурсивного об’єкта та окремої сфери життя [2]. Він зазначав, що західне суспільство у XVIII–XIX ст. вперше в історії перетворило секс у щось таке, про що треба обов’язково говорити, раціоналізувати, аналізувати й пізнавати. На його думку, дискурс про сексуальність фактично поширився в цей період, коли експерти почали досліджувати сексуальність у науковий спосіб, заохочуючи людей зізнаватися у своїх сексуальних почуттях і діях. Суспільство дедалі більше цікавилася сексуальністю, яка не вписувалася в подружні зв’язки, створюючи різноманітні типи цих дискурсів: демографічні, біологічні, медичні, психіатричні, моральні, педагогічні, політичні тощо.

Водночас відомо, яким нападкам суспільного остракізму піддавався З. Фрейд, який “наважився” говорити про сексуальність, зокрема, дитячу. Твердження засновника психоаналізу про те, що в основі багатьох психічних розладів лежать проблеми, пов’язані із сексуальністю, стали підставою для виключення його із Віденського медичного товариства та тривалого ігнорування з боку європейської наукової спільноти. Драматично склалася доля й одного з його симпатиків – В. Райха, який вважав сексуальність певним центром, навколо якого розвивається не лише особистісне життя, але й суспільний прогрес як такий. Переживши на ґрунті звернення до проблем статевого

життя серйозну кризу кар'єри, випереджаючи свій час, він стояв у витоків сучасної сексуальної освіти. Суттєві зміни у ставленні суспільства до цієї сфери людських стосунків відбулися тільки у 60-ті роки ХХ ст. й були наслідком сексуальної революції, теоретичні підвалини якої заклав В. Райх. Сексуальна революція спричинила нові проблеми, тому паралельно зі зміною норм і цінностей західних суспільств розпочинається й просвітницька робота. У США, наприклад, ще наприкінці 60-х років ХХ ст. у Нью-Йорку з'явилась перша організація, яка взяла на себе функції сексуальної просвіти – Рада з сексуальної освіти та сексуальної інформації.

Масові соціологічні опитування з дослідження сексуальності почали проводитися на початку ХХ ст. З цього моменту й до 30-х років ХХ ст. за кількістю й змістом досліджень сексуальності радянські вчені посідали перші місця в світі, проте пізніше у Радянському Союзі почати обговорення статевого життя або отримати відповідну інформацію, крім власне медичної (психіатричної) компоненти, стало практично неможливо. Лише у 1989 р. була опублікована монографія І. Кона “Вступ до сексології” [3]. Почали з'являтися ґрунтовні публікації соціологів, психологів, філософів, які намагалися осмислити феномен сексуальності в історичному, соціокультурному, цивілізаційному та інших аспектах.

Поступово відновлювалися й власне соціологічні дослідження, зокрема, вже у нинішньому столітті в Україні проводилися такі масштабні дослідження щодо статевого життя, насильства та сексуальної освіти:

– соціологічне дослідження в межах міжнародного проєкту “Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді” (ГО “Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка” за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), 2006, 2010, 2014 та 2018 роки) [4];

– опитування громадської думки з питань насильства стосовно дітей (КМІС, 2014–2015 рр.) [5];

– обізнаність і ставлення вчительської спільноти та батьків до комплексної сексуальної освіти (Cedos, 2020) [6];

– сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту (Дослідницька агенція Fama на замовлення та у співпраці з Центром гідності дитини Українського католицького університету, квітень – жовтень 2021 р.) [7].

Сучасні західні науковці – представники різних галузей знань (нейрофізіології, психології, педагогіки й власне соціології) досить регулярно концентрують свою увагу на дослідженні широкого спектра проблем підліткової сексуальності, сексуального здоров'я та сексуальної освіти. С. Мур і Д. Розенталь у роботі “Сексуальність у підлітковому віці: сучасні тенденції” розглядають цілу низку проявів цього важливого, на їхню думку, аспекту нормального здорового дозрівання особистості. Авторки розглядають новітні теорії, обговорюють біологічні зміни в широкому соціальному контексті, зосереджуються на аналізі актуальних тенденцій поведінки підлітків, досліджують роль батьків, однолітків, медіа, соціальних інститутів і молодіжної культури в сексуальній адаптації підлітків [8]. Формування сексуальності від народження до пубертату, особливості та негативні моменти в статевому житті підлітків, роль біологічних, психологічних і соціальних чинників, що зумовлюють розвиток сексуальності, тощо про-

аналізували автори монографії “Розуміння нормального розвитку підліткової сексуальності: пернистий шлях” [9].

Чинники формування гендерної ідентичності підлітків, її зв'язок з фізичним, психічним і сексуальним здоров'ям тривалий час досліджувались у межах проекту “Вимірювання статі та сексуальності в дослідженні когнітивного розвитку мозку підлітків (ABCD)” [10]. У зв'язку з появою нових форм пізнання підлітками своєї сексуальності, зокрема секстингу, що став останнім часом потрапляти до фокусу уваги дослідників [11]. Переконливі підтвердження позитивних наслідків сексуальної освіти молоді отримав колектив науковців під керівництвом Д. Кірбі завдяки проведенню у 97 країнах світу масштабного дослідження щодо впливу сексуальної освіти на сексуальну поведінку молоді [12; 13]. Також проводились дослідження щодо питань важливості розробки та поширення програм статевого виховання у системі шкільної освіти [14]; оцінка ефективності програм статевого виховання та вдосконалення шкільних освітніх програм сексуального здоров'я [15], зокрема застосування сучасних інформаційних технологій та більш повного їх використання для вдосконалення сексуальної освіти підлітків [16].

Нині вже немає підстав говорити про недостатню увагу світової наукової спільноти до проблем сексуальності, але в нашій країні поки що існує певний брак інформації щодо підліткової сексуальності. Значною мірою це пояснюється цілком зрозумілими та вмотивованими етичними моментами щодо дослідження сексуальності неповнолітніх, частково – певними особливостями та стереотипами щодо дитячої та підліткової сексуальності. Актуальність досліджень підліткової сексуальності зумовлюється, насамперед, тісним її зв'язком зі станом здоров'я молоді. Серед проблем у сфері сексуального здоров'я, з якими стикається населення сучасних розвинутих країн, фахівці називають зростання рівня поширеності ВІЛ та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом (ПСПШ) та сексуальне насильство. Особливої небезпеки останніми роками набуває зростання серед молоді ПСПШ, порушень у сексуальному розвитку, поширення проституції тощо. Ситуація ускладнюється тим, що деякі захворювання можуть тривати без симптомів, тому інфікований підліток навіть не здогадуватиметься про свою хворобу, продовжуючи інфікувати інших. Статеве життя сучасних підлітків є однією з тих складових їхнього способу життя, яка викликає стурбованість і батьків, і педагогів, і медиків. В умовах лібералізації статевої моралі, послаблення виховної ролі сім'ї, на фоні фактичної відсутності якісних освітньо-виховних програм з питань статі й сексуальної поведінки статево-рольова соціалізація молоді часто перетворюється на стихійний процес. Неоднозначним є й вплив засобів масової інформації на молоде покоління в питаннях сексуальних взаємин між людьми.

Цифрова епоха додала нові проблеми, породжуючи й раніше невідомі феномени. Так, у контексті проблематики цифрової безпеки як такої виникають небезпеки на кшталт секстингу (обмін особистісними фото та ведення інтимної переписки) з незнайомцями, використання інтернету для встановлення стосунків, пропаганда насильства (в тому числі сексуального) в соціальних мережах тощо. Під час війни тема сексу, згоди й безпеки не втрачає своєї актуальності, оскільки зростає кількість випадків сек-

суального насильства, розслідування яких завжди було вкрай важким, а на окупованих територіях поки що є неможливим.

Позитивне ставлення різних груп молоді (навіть воцерковлених) щодо дошлюбного сексуального досвіду ми фіксуємо досить давно [17], й очікувати на його кардинальні зміни не варто, що додатково актуалізує дослідження особливостей статевого життя молоді. За результатами опитування 2021 р.¹, 60,3% респондентів по масиву в цілому позитивно ставляться до дошлюбних сексуальних стосунків; 9,6% вважають, що це не варто робити; при цьому майже третина (29,9%) не визначилися з відповіддю, а більш прихильно ставляться до цього явища опитані юнаки (табл. 1).

Таблиця 1

Ставлення до досвіду статевого життя до шлюбу у 2021 р., %

Чи слід мати досвід статевого життя до шлюбу?	Всього	Юнаки	Дівчата
Так	60,3	65,0	57,2
Ні	9,6	9,1	9,9
Важко відповісти	29,9	25,8	32,7

Мета статті – за допомогою аналізу особливостей і тенденцій статевого життя українських підлітків виявити шляхи ефективної сексуальної освіти та статевого виховання школярів.

Емпіричною базою є дані досліджень, проведених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: у дослідженні 1999 р. за репрезентативною вибіркою в Харкові було опитано 1272 підлітки віком 12–17 років (результати цього опитування проаналізовані в монографії “Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації” [18]); дослідження “Життєвий світ підлітків Харківщини”, проведене у 2013 р. серед підлітків м. Харкова та Харківської області (за репрезентативною вибіркою опитано 986 школярів Харкова та 923 школяра в Харківській області); дослідження “Старшокласник-2021: повсякденні практики і життєві плани”, проведене за допомогою онлайн-опитування учнів старших класів, що навчаються у школах обласних центрів, розташованих в різних регіонах України: Харкові (N = 477; Схід України), Одесі (N = 353; Південь України), Черкасах (N = 300; Центр України) та Івано-Франківську (N = 186; Захід України) Соціологічною асоціацією України під керівництвом Л.Г. Сокурянської у жовтні – листопаді 2021 р. (вибірку склали учні закладів середньої освіти, відібрані випадковим чином з кожного адміністративного району зазначених міст).

Перш ніж перейти до аналізу результатів, вважаємо за необхідне зробити такі коментарі. Статеве життя традиційно належить до тих сфер повсякденності, які для соціологічного дослідження є сензитивною темою, а значить щирість респондентів цілком обґрунтовано може вважатися проблематичною. У разі опитування підліткової аудиторії питання щирості набуває нових акцентів: по-перше, тема залишається делікат-

¹ Тут наведено результати первинного аналізу даних опитування “Старшокласник-2021: повсякденні практики і життєві плани”, проведеного Соціологічною асоціацією України під керівництвом Л.Г. Сокурянської у жовтні – листопаді 2021 р.

ною, по-друге, є небезпека надання неправдивої інформації через тиск схвалюваних у підлітковому середовищі “норм” поведінки², по-третє, уникання відповідей через побоювання можливого (хоча й такого, що не є обґрунтованим) порушення конфіденційності опитування. Цікаво, що процедура онлайн-опитування, як свідчать результати нашого останнього дослідження, посилила роль останньої причини, через що ми мали досить багато відмов від відповіді/відсутності відповідей на деякі запитання щодо статевого життя респондентів (йдеться, зокрема, про запитання щодо наявності статевого життя та статевого партнера/партнерки, віку сексуального дебюту).

Друге зауваження пов’язане із соціально-демографічними характеристиками респондентів, що визначають певні особливості статевого життя. Однією, чи не найвпливовішою, з таких характеристик є статеві приналежності. Наявні в культурі уявлення про гендерні особливості пов’язують стать з культурним змістом відповідно до соціальних атиюдів та ієрархій. Система “гендер – стать” є одночасно й соціокультурним конструктом, й системою уявлень, яка приписує значення (престиж, статус у соціальній ієрархії) всім членам суспільства. Чоловіки більше прагнуть до особистої незалежності, і це виявляється вже в дитинстві, коли хлопчики затверджують свою індивідуальність завдяки спробам відділення від матері, а жінки найбільшою цінністю вважають соціальні відносини.

Гендерні відмінності зберігаються й у дорослому житті, наповнюючись новим змістом. У розмовах чоловіки частіше концентруються на завданнях, їхні бесіди мають інформативний характер, тоді як жінки основну увагу приділяють відносинам між людьми, для них більш важливо поділитися своїм хвилюванням, одержати підтримку або допомогти іншим, вони краще інтерпретують емоції інших людей, їхня сензитивність до невербальних ознак є вищою, ніж у дівчат, тощо. Звичайно ж, вказані відмінності відбивають усереднену картину різних поведінкових проявів, до того ж гендерні відмінності завжди існують паралельно з певними гендерними стереотипами. Найвиразніше наявність зазначених особливостей продемонструвала, наприклад, у 80-х роках ХХ ст. американська дослідниця К. Гіллган [19], яка протиставила свою концепцію жіночої моральності когнітивно-еволюційній теорії морального розвитку особистості Л. Кольберга [20]. У наших дослідженнях ми також неодноразово фіксували гендерні відмінності свідомості й реальної поведінки у підлітковому середовищі, про що буде йтися й у цій публікації.

Які особливості притаманні сексуальній поведінці сучасних підлітків? За даними ГО “Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка”, в опитуванні 2018 р. про наявність досвіду статевих стосунків повідомив практично кожен п’ятий опитаний (18,3%), а до досягнення віку 17 років наявність досвіду статевого життя визнала переважна більшість тих, хто має досвід статевих стосунків (89,2%).

---

² На підставі того, що підлітки говорять про секс, не можна дійти остаточних висновків про те, що вони дійсно мають такий досвід й регулярне статеве життя. Цю ситуацію ілюструють, зокрема, історія героїні відомого фільму С. Мендеса “American Beauty” Анджели Хейс, яка шокувала подружок розповідями про свої сексуальні пригоди, а насправді була незайманою, або переживання Чарлі Кельмекіса – головного героя популярного роману С. Чбоскі “The Perks of Being a Wallflower”.

З 2002 р. спостерігається тенденція до зниження частки тих, хто мав коли-небудь статеві стосунки [4].

За даними наших перших двох досліджень³, порівняно з кінцем ХХ ст., чисельність школярів у 2013 р., які ще *не* мали досвіду статевого життя, зросла; майже вдвічі менше було школярів, які мали нерегулярне статеве життя (табл. 2). У дослідженні 2021 р. наявність досвіду статевого життя підтвердили 10,9% респондентів, 71% не мали такого досвіду, а 14,6% відмовились відповідати на це запитання.

Таблиця 2

Статеве життя школярів, %

	Всього у 2013 р.	Місто		Область 2013 р.
		1999 р.	2013 р.	
Регулярне статеве життя	6,8	5	7,7	5,9
Нерегулярне статеве життя	12,7	27	13,2	12,2
Не мають досвіду статевого життя	80,5	68	79,1	81,9

Серед різноманітних характеристик сексуальної поведінки фахівці, насамперед, традиційно виокремлюють вік початку статевого життя (так званий “вік сексуального дебюту”). Останніми десятиліттями фіксується поступове зниження віку, в якому молоді люди отримують перший досвід сексуальних стосунків. Які негативні наслідки може мати раннє статеве життя? Це, насамперед, порушення статевого розвитку, підліткова проституція, ранні аборти⁴, інфекції, що передаються статевим шляхом (ПСПШ) тощо. Підлітковий організм ще не має достатніх захисних сил, які допомагають боротися зі стресом, а для багатьох підлітків перший сексуальний досвід переважно є стресовою ситуацією. Якщо цей досвід був пов'язаний з певними неприємними обставинами (болем, моральними переживаннями, насильством тощо), то надалі в ситуаціях, які будуть схожими на попередні, цілком можливим є виникнення неадекватних психічних реакцій з боку підлітка.

У задуваному проекті ГО “Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка” зазначалося, що більшість респондентів (66,8%) отримали досвід статевого життя після досягнення 15 років, при цьому опитані різного віку називали свій вік віком сексуального дебюту. Останнім часом середній вік початку статевого життя залишається без змін [4].

Згідно з отриманими даними, сексуальний дебют опитаних нами респондентів перебуває в цьому інтервалі: у дослідженні 1999 р. він припадав на 16 років, у 2013 р. – на 14 років, у 2021 р. – на 15 років. У цілому за масивом 2021 р. вік статевих партнерів/

³ Здійснені соціологічним факультетом Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: у 1999 р. за репрезентативною вибіркою в Харкові було опитано 1272 підлітки віком 12–17 років; у 2013 р. опитано 986 школярів Харкова та 923 школяри в Харківській області.

⁴ За даними Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України, лише за 2020 р. жінки в Україні зробили понад 61 тис. абортів: з них 1835 – віком 18–19 років, 538 – віком 15–17 років. Дівчата до 14 років зробили 35 абортів (Див.: Скільки абортів зробили українки за останні 11 років. *Слово і Діло*. 01.06.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/01/infografika/suspilstvo/skilky-abortiv-zrobyly-ukrayinky-ostanni-11-rokiv>).

партнерок наших респондентів дорівнював 16 років. Початок статевого життя для кожного підлітка є індивідуальним і залежить від цілої низки чинників (темтів індивідуального психофізіологічного розвитку, ситуації в батьківській сім'ї та традицій сімейного виховання, характеристик підліткового оточення тощо). Тому навряд чи знайдеться фахівець, який зможе навіть приблизно назвати “оптимальний” вік сексуального дебюту. Щодо дівчат, то фахівці вважають, що для подальшого повноцінного статевого життя та здоров'я жінки сексуальний дебют має відбуватися за умов взаємного кохання партнерів.

Як свідчать результати проведених нами досліджень, більш часто сексуальні контакти мають юнаки. Гендерні особливості статевого життя опитаних представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Гендерні особливості статевого життя школярів за місцем проживання у 2013 р., %

	Місто		Область	
	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата
Регулярне статеве життя	8,9	6,1	10,4	2,5
Нерегулярне статеве життя	20,7	6,3	20,4	6,8
Не мають досвіду статевого життя	70,4	87,6	69,2	90,7

На перший погляд, можна було б говорити про певну позитивну тенденцію, зокрема, пов'язану не лише зі зменшенням кількості школярів, які мають досвід статевого життя, але й щодо зниження чисельності випадкових сексуальних контактів. Проте майже в два рази зросла кількість відповідей про наявність *кількох* постійних статевих партнерів: 15% відповідей наприкінці минулого століття, 28% – у 2013 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Кількість статевих партнерів у школярів, які мають досвід статевого життя, %

	Всього у 2013 р.	Місто		Область 2013 р.
		1999 р.	2013 р.	
Один постійний партнер	46,6	46	43,2	50,5
Декілька постійних партнерів	26,3	15	28,2	24,1
Є постійний партнер, але трапляються випадкові	8,5	15	9,7	7,1
Тільки випадкові партнери	12,2	20	12,6	11,8
Інше	6,4	4	6,3	6,5

Найбільші відмінності в питанні про кількість статевих партнерів і характер сексуальних контактів були отримані під час аналізу відповідей опитаних юнаків і дівчат. Так, якщо останні частіше позначали позицію “Є один постійний партнер”, то альтернатива “Є декілька постійних партнерів” переважала в анкетах юнаків, які навчаються у закладах середньої загальної освіти міста (табл. 5).

Таблиця 5

**Гендерні відмінності щодо кількості статевих партнерів у школярів,
які мають досвід статевого життя, у 2013 р., %**

	Місто			Область		
	Всього	Юнаки	Дівчата	Всього	Юнаки	Дівчата
Один постійний партнер	43,2	27,8	75,0	50,5	44,2	67,4
Декілька постійних партнерів	28,2	35,3	15,6	24,1	26,7	18,4
Є постійний партнер, але трапляються випадкові	9,7	13,5	1,6	7,1	7,5	4,1
Тільки випадкові партнери	12,6	16,5	3,1	11,8	16,7	0
Інше	6,3	6,9	4,7	6,5	4,9	10,1

Серед респондентів з досвідом статевого життя (за даними дослідження 2021 р.) майже половина мала одного постійного партнера/партнерку; при цьому понад третину на момент дослідження не мали статевих партнерів (табл. 6). Останній факт, імовірно, може бути пов'язаним з тим, що опитування проводилося під час карантину, через умови якого фізичні контакти людей взагалі були обмеженими.

Таблиця 6

**Наявність постійного(ої) статевого(ої) партнера(ки) серед респондентів,
які мають досвід статевого життя, у 2021 р., %**

	Всього	Юнаки	Дівчата
Є один (одна)	49,6	45,8	54,1
Є декілька партнерів (партнерок)	5,3	6,9	3,3
Є тільки випадкові	7,5	8,3	6,6
Статевого(ої) партнера(ки) немає	37,6	38,9	36,1

Важливою складовою збереження сексуального здоров'я є зокрема сексуальні виховання й освіта. Навколо їхньої доцільності точаться тривалі дискусії, які стосуються питань суб'єктів виховання й просвіти, зокрема, ролі й частки участі в цих процесах батьків; змісту просвітницьких програм і його відповідності певним віковим категоріям тощо.

Один з аргументів противників сексуального виховання пов'язаний з тим, що такі заходи будуть прискорювати початок статевого життя та провокувати підліткову сексуальність. Проте реальні дослідження на Заході свідчать про протилежне. Так, вже згадуваний американський науковець Д. Кірбі зокрема з'ясував, що якісна сексуальна освіта суттєво сприяла підвищенню грамотності школярів щодо використання контрацепції та жодним чином не провокувала початок статевого життя [12].

У Німеччині впровадження сексуальної освіти почалося з кінця 40-х років ХХ ст., а сьогодні вона є обов'язковим елементом шкільної програми. При цьому зміст занять обов'язково варіюється залежно від віку школярів. До цього процесу активно залучають батьків, які, хоча й не формують зміст програм, завжди мають повну інформацію про тематику занять. Як результат, за останні 20 років кількість ранніх вагітностей у Німеччині скоротилась удвічі. У Нідерландах уроки сексуальної освіти також розпочинаються вже у молодшій школі. Наразі у цій країні найнижчий показник підліткових вагітностей в Євро-

пі – приблизно 3,2 на тисячу дівчат, низьким є й рівень інфікування ВІЛ. У Великій Британії сексуальне виховання запроваджується на декількох рівнях: від шкільної освіти до програм для людей будь-якого віку; також ця країна започаткувала популяризацію сексуальної освіти завдяки серіалу “Sex Education”, який став відомим у багатьох країнах Заходу. В оновлених програмах для британських дітей є теми з цифрової безпеки, більше уваги приділяється питанням сексуальної експлуатації й домашнього насильства, взаємозв’язку сексуальності та психічного здоров’я. Дещо відрізняється ситуація у США, де програми сексуальної освіти наявні давно, але їхня ефективність піддається критиці (19 підліткових вагітностей на 1000 дівчат є досить високим показником), хоча зміст уроків із сексуальної освіти узгоджується з рекомендаціями лікарів. У цій країні наявні два напрями сексуального виховання: так зване “усебічне статеве виховання” (comprehensive sex education), яке є дієвішим, і “статеве виховання, яке розповідає виключно про утримання від сексу” (abstinence-only sex education), що зосереджується на забороні статевих стосунків до укладення шлюбу.

Наразі в українському суспільстві немає консенсусу щодо принципової згоди/незгоди взагалі з організацією системи обов’язкового статевого виховання молодого покоління як такої. Проте, незважаючи на війну, на початку березня 2023 р. українці підтримали петицію про впровадження обов’язкового статевого виховання в систему української освіти⁵. Автори петиції пропонують використовувати кращий світовий досвід й напрацювання західних фахівців, зосереджуючись при цьому не лише на медико-біологічних аспектах, але й висвітлюючи емоційні, соціальні, культурні та етичні аспекти, говорячи про повагу одне до одного, особистих кордонів, гідності.

За даними дослідження 2021 р., за самооцінками, понад половину респондентів (58,1%) вважає себе достатньо поінформованою про секс, на думку 18,2%, таких знань недостатньо, майже чверть (23,6%) не змогли відповісти на це запитання. Серед тих, хто відчуває брак знань, найчастіше згадували про потребу отримати додаткові знання щодо фізіології статевого життя, наслідків абортів, сексуальних та репродуктивних прав людини, останній напрям просвіти сьогодні у вітчизняних програмах майже не представлений (табл. 7).

Основними джерелами інформації про статеве життя школярі називають інтернет (27,1%) (рис. 1, табл. 8). Певна роль в інформуванні підлітків щодо більш широкого кола питань особистого життя належить сьогодні блогерам: так, 28,2% опитаних прислуховуються до їхніх порад щодо психології стосунків у сім’ї, з коханою людиною.

Друзі та знайомі є джерелами інформації про статеве життя для 15,7% опитаних (табл. 8). Варто зазначити, що підлітковий вік – період, коли для більшості підлітків взагалі на перший план виходить спілкування з ровесниками. У цьому спілкуванні молоді люди досягають соціальної компетентності, що відповідає їхньому віку, інтервалізують цінності й соціальні установки, вільно обговорюють питання (зокрема пов’язані зі статевим життям), що, як їм здається, неможливо обговорювати з дорослими. Проте інформація, яку надають ровесники, переважно є перекрученою, оскільки

⁵ Див.: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/04/19/253875/>

однолітки з найближчого оточення підлітка самі можуть отримувати знання не з компетентних джерел.

Таблиця 7

**Напрями сексуальної освіти, в яких відчувається брак знань,
у 2021 р. за статтю та віком, %/ранг**

	Всього	Юнаки	Дівчата	Вік		
				15 років	16 років	17 років
Про контрацептиви й інші шляхи запобігання вагітності	11,7 / 5	17,1 / 6	21,0 / 5	22,4 / 4	18,4 / 6	18,7 / 6
Про запобігання зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом	13,4 / 4	21,4 / 4	22,8 / 3	19,6 / 5-6	22,7 / 4	23,5 / 4
Про наслідки абортів	17,7 / 2	24,5 / 3	33,8 / 1	35,7 / 1	27,4 / 2	30,1 / 2-3
Про запобігання сексуальному насильству над неповнолітніми	10,6 / 7	14,6 / 7	19,6 / 6	16,1 / 7	16,8 / 7	20,5 / 5
Про сексуальні та репродуктивні права людини	15,6 / 3	32,0 / 2	22,1 / 4	28,7 / 2	23,8 / 3	30,1 / 2-3
Про любов і романтичні стосунки як основу статевого життя	11,1 / 6	18,6 / 5	18,2 / 7	19,6 / 5-6	20,2 / 5	12,7 / 7
Про фізіологію статевого життя	19,9 / 1	33,9 / 1	33,3 / 2	25,2 / 3	32,4 / 1	41,0 / 1

Рис. 1. Джерела отримання інформації про статеве життя, %

Таблиця 8

**Джерела отримання інформації
про статеве життя, ранг**

	Всього	Респонденти, які мають досвід статевого життя	Юнаки, які мають досвід статевого життя	Дівчата, які мають досвід статевого життя
Інтернет	1	1	1	1
Друзі, знайомі	2	2	3	2
Батьки	3	5	5	5
Фільми “для дорослих”	4	4	4	4
Літературні твори, художні фільми	5	6	11–12	6
Телепрограми	6	7	8–9–10	7
Медична література	7	8–9–10	6	9
Вчителі	8–9–10	12	7	12–13
Медичні працівники	8–9–10	9	11–12	8
Така інформація не цікавить	8–9–10	13	13	11
Власний досвід	11	3	2	3
Спеціальні курси/заняття в школі	12	10	8–9–10	10
Газети, журнали для чоловіків/жінок	13	11	8–9–10	12–13

Виявлено одну принципову відмінність в оцінках ролі джерел інформації у відповідях респондентів, які мають досвід статевого життя: в рейтингу цих джерел їхній власний досвід майже не поступається за впливом тим знанням, що підлітки отримують від однолітків.

Третє/п’яте місце серед джерел інформації про статеве життя посідають батьки опитаних, хоча у цілому відсоток школярів, які дали таку відповідь, є невеликим (12% та 8% серед тих, хто має досвід статевого життя). Батьки, навіть маючи певні компетенції, далеко не завжди готові до відвертих розмов з дітьми, проблематичним є сексуальне виховання у неповних сім’ях. Частка батьків не знає й навіть не хоче знати про сексуальний досвід своїх дітей.

За даними наших перших двох досліджень⁶, у половини опитаних батьки нічого не знали про їхню сексуальну активність. Частіше ці факти приховували від батьків школярі, які проживали в області, та опитані дівчата. Більшою є толерантність у ставленні до статевого життя дітей батьків-харків’ян (табл. 9, 10).

⁶ Йдеться про дослідження 1999 р. та 2013 р., що проведено соціологічним факультетом Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Таблиця 9

**Інформованість батьків про статеве життя підлітків
за місцем проживання, %**

	Всього у 2013 р.	Місто		Область у 2013 р.
		1999 р.	2013 р.	
Знають, але не звертають увагу	14,6	20	18,2	10,1
Знають, але вдають, що не знають	12,4	3	14,7	9,5
Знають і не схвалюють	4,4	2	5,2	3,4
Категорично наполягають на припиненні статевого життя	2,4	1	2,6	2,2
Не знають	50,6	45	46,3	55,8
Невідомо, чи знають	15,6	20	13,0	19,0

Таблиця 10

**Інформованість батьків про статеве життя підлітків у 2013 р.,
за статтю респондентів, %**

	Місто	Юнаки	Дівчата	Область		
				Юнаки	Дівчата	
Знають, але не звертають увагу	18,2	20,1	15,8	10,1	11,2	7,6
Знають, але вдають, що не знають	14,7	12,5	18,4	9,5	8,0	13,2
Знають і не схвалюють	5,2	4,2	7,9	3,4	3,2	3,8
Категорично наполягають на припиненні ста- тевого життя	2,6	4,2	0	2,2	2,4	1,9
Не знають	46,3	44,4	48,7	55,8	58,4	50,9
Невідомо, чи знають	13,0	14,6	9,2	19,0	16,8	22,6

Більш толерантною була позиція батьків старшокласників: жоден з опитаних учнів одинадцятих класів не зазначив варіант “категорично наполягають на припиненні статевого життя”. Тому у цієї групи респондентів суттєво зменшувалася необхідність приховувати факти свого статевого життя, потенційно саме їхні батьки, за умов хоча б мінімальної медично-педагогічної компетентності, могли б проводити відповідні бесіди зі своїми дітьми (табл. 11).

Таблиця 11

**Інформованість батьків про статеве життя підлітків у 2013 р.,
за класом навчання, %**

	Всього	Область		
		7 клас	9 клас	11 клас
Знають, але не звертають увагу	14,6	6,5	9,7	20,9
Знають, але вдають, що не знають	12,4	9,7	3,5	19,4
Знають і не схвалюють	4,4	4,8	4,9	4,0
Категорично наполягають на припиненні ста- тевого життя	2,4	4,8	4,9	0,0
Не знають	50,6	62,9	63,9	36,8
Невідомо, чи знають	15,6	11,3	13,2	18,9

Комунікація в сім'ях опитаних у 2021 р. на теми статевого життя має низку особливостей. У цілому більш відкритими для спілкування є мами опитаних: про можливість у будь-який момент поспілкуватися на теми сексу зі своєю мамою повідомили більше ніж чверть респондентів (27,5%), водночас щодо тата такі відповіді надали лише 13,8% опитаних. У випадках, коли ініціаторами спілкування стають батьки підлітків, теми сексу обговорюють лише 14% мам та 8% татусів наших респондентів.

Досить помітно відрізняються відповіді школярів щодо джерел інформації про статеve життя серед юнаків і дівчат з групи тих, хто вже мав сексуальні контакти. Так, хоча найпоширенішими джерелами є інтернет, друзі та власний досвід, опитані дівчата активно звертаються за інформацією до літературних творів та фільмів “для дорослих”, у той час як юнаки частіше читають спеціалізовані журнали для чоловіків.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зробимо декілька зауважень щодо організації системи сексуальної освіти дітей і молоді в сучасній Україні та окреслимо коло питань щодо подальших соціологічних студій цієї проблематики. Наявні проекти відповідних курсів і досвід їх викладання традиційно зорієнтовані на висвітлення окремих ризиків і засобів запобігання небажаних вагітностей, ППСШ, планування сім'ї. Необхідно кардинально міняти “філософію” сексуальної освіти, в основі якої мають бути питання свободи й гідності людини, прав людини й дітей зокрема, поваги до особистих кордонів, безпеки (наприклад, в інтернеті) й уявлень про безпечний життєвий простір тощо. Сексуальна освіта повинна стати джерелом фахової інформації не тільки про секс як такий і фізіологію статевого життя, але й про любов і дружбу, взаємоповагу, відповідальне батьківство тощо. Варто прислухатись до думки експертів, які вважають, що сексуальна освіта має бути обов'язковою (а не факультативною); враховувати світовий досвід щодо особливостей спілкування з різними віковими групами слухачів і застосування сучасних інформаційних технологій для вдосконалення сексуальної освіти; обговорення стратегій поведінки дітей і підлітків у небезпечних ситуаціях.

Щодо перспектив подальших досліджень, з огляду на те, що цифрове середовище інтернету перетворилося на головне джерело інформації, зокрема й про секс, найактуальнішим питанням сьогодення ми вважаємо вивчення досвіду застосування можливостей цифрових технологій для покращення освітніх програм статевого виховання. Ці технології є більш гнучкими, порівняно з традиційними втручаннями віч-на-віч, вони відкривають широкі можливості для налаштування та дозволяють створювати освітні програми, що є набагато економічнішими, ніж традиційні особисті втручання. Програми змішаного навчання є більш перспективними, оскільки можливо поєднати найкращі методи очного та цифрового втручання, вони є адекватним освітнім інструментом, особливо у контексті воєнного стану, коли навчання он-лайн превалює, а також мають потенціал, щоб стати домінуючою моделлю навчання в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Берн Е. Секс у людському коханні. Ігри, в які грають у ліжку. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2021. 256 с.
2. Фуко М. Історія сексуальності. Т. 1: Жага пізнання. Харків: ОКО, 1997. 240 с.
3. Кон І.С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. 304 с.

4. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту "Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді": моногр. / за ред. О.М. Балакіревої; ЮНІСЕФ, ГО "Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка". Київ: Фоліант, 2019. 127 с. URL: https://uisr.org.ua/img/upload/files/HBSC_2018_web.pdf
5. Результати опитування громадської думки з питань насильства стосовно дітей. Київ: КМІС, 2015. 22 с. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20152905_children/presentation_children%206%2028.05.pdf
6. Куделя М., Жерьобкина Т., Назаренко Ю. Обізнаність та ставлення вчительської спільноти і батьків до комплексної сексуальної освіти. Київ: Cedos, 2020. URL: <https://cedos.org.ua/researches/obiznanist-ta-stavlennia-vchytelskoi-spilnoty-i-batkiv-do-kompleksnoi-seksualnoi-osvity/>
7. Шабат Х., Малахівська-Данчак М., Батіна Ю., Івасенко І., Дутчак Ю., Супрунюк У., Топчій С., Кузько М. Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту. Львів: Fama, 2021. 21 с. URL: https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/11/Zvit_Seksualne-nasyllya_2021-1.pdf
8. Moore S.M., Rosenthal D.A. Sexuality in adolescence: Current trends. Routledge, 2007. 304 p. <https://doi.org/10.4324/9780203695036>
9. Kar S.K., Choudhury A., Singh A.P. Understanding normal development of adolescent sexuality: A bumpy ride. *Journal of human reproductive sciences*. 2015. Vol. 8 (2). P. 70–74. <https://doi.org/10.4103/0974-1208.158594>
10. Potter A.S., Dube S.L., Barrios L.C., Bookheimer S., Espinoza A., Feldstein Ewing S.W., Freedman E.G., Hoffman E.A., Ivanova M., Jefferys H., McGlade E.C., Tapert S.F., Johns M.M. Measurement of gender and sexuality in the Adolescent Brain Cognitive Development (ABCD) study. *Developmental Cognitive Neuroscience*. 2022. Vol. 53. P. 101057. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2022.101057>
11. Burén J., Holmqvist Gattario K., Lunde C. What do peers think about sexting? Adolescents' views of the norms guiding sexting behavior. *Journal of adolescent research*. 2022. Vol. 37 (2). P. 221–249. <https://doi.org/10.1177/07435584211014837>
12. Kirby D. The Impact of Sex Education on the Sexual Behavior of Young People. Expert Paper No. 2011/12. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2011. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_2011_expertpaper12.pdf
13. Kirby D.B., Laris B.A., Roller L.A. Sex and HIV education programs: their impact on sexual behaviors of young people throughout the world. *Journal of adolescent Health*. 2007. Vol. 40 (3). P. 206–217. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2006.11.143>
14. Lo Moro G., Bert F., Cappelletti T., Elhadidy H.S.M.A., Scaioli G., Siliquini R. Sex Education in Italy: An Overview of 15 Years of Projects in Primary and Secondary Schools. *Archives of Sexual Behavior*. 2023. Vol. 52 (4). P. 1653–1663. <https://doi.org/10.1007/s10508-023-02541-6>
15. Corcoran J.L., Davies S.L., Knight C.C., Lanzi R.G., Li P., Ladores S.L. Adolescents' perceptions of sexual health education programs: An integrative review. *Journal of Adolescence*. 2020. Vol. 84. P. 96–112. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2020.07.014>
16. Lameiras-Fernández M., Martínez-Roman R., Carrera-Fernández M.V., Rodríguez-Castro Yo. Sex education in the spotlight: what is working? Systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18 (5). P. 2555. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052555>
17. Ніколаєвська А.М. Моральні орієнтації українського студентства в умовах нестабільного суспільства. *Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія* / за ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. С. 303–326.
18. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації / за ред. Л.Г. Сокурянської. Харків: Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2000. 206 с.
19. Gilligan C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982. 216 с.

20. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development: Essays on Moral Development. San Francisco: Harper & Row, 1981. 441 с.

Отримано 16.05.23 та прийнято 19.06.23

References

1. Berne, E. (2021). Sex in Human Love. Games Played in Bed. Kharkiv: Family leisure club [in Ukrainian]
2. Foucault, M. (1997). The History of Sexuality. Vol. I: The Will to Knowledge. Kharkiv: OKO [in Ukrainian]
3. Kon, I.S. (1991). Introduction to sexology. Kiev: Lybid [in Ukrainian]
4. Balakireva, O.M. (Ed.). (2019). Social conditionality and indicators of adolescent and youth health in Ukraine: based on the sociological study within the framework of the international project "Health behaviour in school-aged children (HBSC)": monogr. Kyiv: Foliant. URL: https://uisr.org.ua/img/upload/files/HBSC_2018_web.pdf [in Ukrainian]
5. Results of a public opinion poll on violence against children. (2015). KIIS. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20152905_children/presentation_children%206%2028.05.pdf [in Ukrainian]
6. Kudelia, M., Zherobkina, T., Nazarenko, Yu. (2020). Awareness and attitude of the teaching community and parents to comprehensive sexual education. Kyiv: Cedoss. URL: <https://cedos.org.ua/researches/obiznanist-ta-stavlenia-vchytelskoi-spilnoty-i-batkiv-do-kompleksnoi-seksualnoi-osvity/> [in Ukrainian]
7. Shabat, H., Malachivska-Danchak, M., Batina, Yu., Ivasenko, I., Dutchak, Yu., Suprunyuk, U., Topchyi, S., Kuzko, M. (2021). Sexual violence in Ukraine: from awareness to protection. Lviv: Fama. URL: https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/11/Zvit_Seksualne-nasylllya_2021-1.pdf [in Ukrainian]
8. Moore, S.M., Rosenthal, D.A. (2007). Sexuality in adolescence: Current trends. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203695036>
9. Kar, S.K., Choudhury, A., Singh, A.P. (2015). Understanding normal development of adolescent sexuality: A bumpy ride. *Journal of human reproductive sciences*, 8 (2), 70-74. <https://doi.org/10.4103/0974-1208.158594>
10. Potter, A.S., Dube, S.L., Barrios, L.C., Bookheimer, S., Espinoza, A., Feldstein Ewing, S.W., Freedman, E.G., Hoffman, E.A., Ivanova, M., Jefferys, H., McGlade, E.C., Tapert, S.F., Johns, M.M. (2022). Measurement of gender and sexuality in the Adolescent Brain Cognitive Development (ABCD) study. *Developmental Neuroscience*, 53, 101057. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2022.101057>
11. Burén, J., Holmqvist Gattario, K., Lunde, C. (2022). What do peers think about sexting? Adolescents' views of the norms guiding sexting behavior. *Journal of adolescent research*, 37 (2), 221-249. <https://doi.org/10.1177/07435584211014837>
12. Kirby, D. (2011). The Impact of Sex Education on the Sexual Behavior of Young People. Expert Paper No. 2011/12. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_2011_expertpaper12.pdf
13. Kirby, D.B., Laris, B.A., Rolleri, L.A. (2007). Sex and HIV education programs: their impact on sexual behaviors of young people throughout the world. *Journal of adolescent Health*, 40 (3), 206-217. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2006.11.143>
14. Lo Moro, G., Bert, F., Cappelletti, T., Elhadidy, H.S.M.A., Scaioli, G., Siliquini, R. (2023). Sex Education in Italy: An Overview of 15 Years of Projects in Primary and Secondary Schools. *Archives of Sexual Behavior*, 52 (4), 1653-1663. <https://doi.org/10.1007/s10508-023-02541-6>

15. Corcoran, J.L., Davies, S.L., Knight, C.C., Lanzi, R.G., Li, P., Ladores, S.L. (2020). Adolescents' perceptions of sexual health education programs: An integrative review. *Journal of Adolescence*, 84, 96-112. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2020.07.014>
16. Lameiras-Fernández, M., Martínez-Roman, R., Carrera-Fernández, M.V., Rodríguez-Castro, Yo. (2021). Sex education in the spotlight: what is working? Systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (5), 2555. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052555>
17. Nikolaievska, A.M. (2012). Moral orientations of Ukrainian students in conditions of unstable society. In V.L. Arbienina, L.G. Sokuryanska (Eds.), *Ukrainian studentship in search of identity: a monograph* (pp. 303-326). Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]
18. Sokuryanska, L.G. (Eds.). (2000). Adolescent in the big city: factors and mechanisms of socialization. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]
19. Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
20. Kohlberg, L. (1981). *The Philosophy of Moral Development: Essays on Moral Development*. San Francisco: Harper & Row.

Received on 16.05.23 and accepted 19.06.23